

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həsənov A., Namazova G., Əfəndiyev A., Vəlizadə T. Dinin radikalizm və xurafat: Bir medalın iki üzü (Məqalələr toplusu). Bakı, Şəms Mətbəə LTD MMS, 120 s.

2. Asaf Qənbərovun bloku. Kategoriya Arxivləri:Radikalizm. (<http://asafqanbarov.wordpress.com/category/radikalizm/>).

3. Dini radikalizmə "dur" deyək! Hazırlayan: Ayxan Həsənov, Güney Namazova. Bakı, Şəms Mətbəə LTD, 2017.s.6.

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009.

5. Dini etiqad azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.www.e-qanun.az/framework/7649/.

6. Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. www.e-qanun.az/framework/31509.

7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. www.e-qanun.az/code/11.

8. Ümummillî lider Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri(tərtibçi: Cahandar Əlifzadə). Bakı, Şərq-Qərb,2018,118 s.

9. Əliyev İ.H. MDB müsəlmanları sülh və sabit inkişaf tərəfdarıdır. Beynəlxalq Elmi –

Praktik Konfransın iştirakçılarında müraciətindən. Bakı, 15 aprel 2013-cü il. Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri.(Tərtibçi: Cahandar Əlifzadə). Bakı, Şərq-Qərb, 2018, 96 s.

Интигам Джабраилов
Роль образования в борьбе с религиозным радикализмом и экстремизмом
Резюме

В статье излагается сущность понятий религиозный радикализм и экстремизм, обосновывается их негативные последствия и отрицательные влияния для общества. Автор обосновывает необходимость борьбы против религиозного радикализма и экстремизма, и с этой точки зрения указывает на большие возможности образования. Он отмечает, что подрастающее поколение должно воспитываться на основе национального сознания и овладевать национальными ценностями.

Религиозные ценности, являющиеся составной частью национальных ценностей, должны служить гражданской зрелости молодежи, миру, человечеству, укреплению и развитию целостности всего общества.

Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadənin əhəmiyyəti

Ülviyyə Verdiyeva,
Gəncə Dövlət Universitetinin
doktorantı
ulvive.verdiyeva@mail.ru

Rəyçilər: Seyran Mirzəyev,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Vidadi Başırov,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məqalədə ibtidai siniflərdə tədris olunan Həyat bilgisi dərslərində müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadənin əhəmiyyətindən bəhs olunur. Məqalədə kompetensiya sözünün etimoloji mənası göstərilir. Kompetensiya sözü "Competence" sözündən götürülmüşdür. Əsas mənası isə səriştə, qabiliyyət, bacarıq sözlərinin vəhdətindən yaranan əsas anlayış kimi başa düşülür. Məqalədə həmçinin kompetensiya sözünün praktik mahiyyəti də aydınlaşdırılır. Qeyd edilir ki, hər hansı bir pedaqoji fəaliyyəti həyata keçirmək üçün məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil olaraq tətbiq edilən biliklər, bacarıqlar, vərdişlər, keyfiyyətlər kompetensiya adlanır. Sonra biliklər, bacarıqlar, vərdişlər, dəyərlər və keyfiyyətlər anlayışlarının

mahiyyəti açıqlanır. Məqalədə, eyni zamanda, müəllimin kompetensiya imkanlarının ən mühüm tərkib hissələrindən olan təbiiq, təhlil (analiz), tərkib (sintez) haqqında da ətraflı məlumat verilir. Məqalədə Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadənin həm nəzəri mahiyyəti, həm də praktik əsasları və əhəmiyyəti haqqında geniş məlumat verilir.

Açar sözlər: həyat bilgisi, ibtidai siniflər, müəllimin səriştəsi, müəllimin qabiliyyəti, müəllimin kompetensiya imkanları, kreativ yanaşma, kreativ fəaliyyət, kreativ düşüncə, kreativliyin inkişafı

Ключевые слова: познание жизни, начальные классы, компетенция учителя, способность учителя, компетентные возможности учителя, креативный подход, креативная деятельность, креативное мышление, развитие креативности

Key words: science lessons, junior grades, teachers experience, teacher's ability, competention opportunities of teachers, creative approach, creative activity, creative sense, the growth of creativity

Azarbaycanda həyata keçirilən təhsil haqqında direktiv sənədlərdə müəllimin kompetensiya imkanlarından istifadə etməkə şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin aşkara çıxarılması ilə

bağlı bir sıra elmi ideyalar, dəyərli məsləhətlər və faydalı tövsiyələr vardır. Hansı ki, həmin direktiv sənədlərdə milli kurikulum təliminə əsaslanan tədris təşkilində müəllimin kompetensiya imkanlarından istifadəsinə böyük üstünlük verilir. Milli kurikulumla bağlı olan didaktik materialların əksəriyyətində müəllimin kompetensiya imkanlarından istifadənin mahiyyəti, məzmunu, məqsəd və vəzifələri açıqlanır. Göstərilir ki, müəllim kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə hər hansı mövzunun tədrisi prosesində şagirdlərdə müxtəlif yaradıcı qabiliyyətləri aşkara çıxara və onların hərtərəfli inkişafını təmin edə bilər. Bu gün milli kurikulum təlimi əsasında tədris aparən məktəblərdə sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarının öyrənilməsinə, aşkara çıxarılmasına, onların təbiiq imkanlarının və yollarının öyrənilməsinə zəruri ehtiyac duyulur. Çünki bu məsələ müstəqillik dövrünün ümumtəhsil

məktəbləri üçün, xüsusilə sinif müəllimləri üçün son dərəcə aktual olan bir problem hesab edilir. Bu problemin müvafəqiyətli həlli üçün, ilk növbədə, ölkəmizin orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində çalışan sinif müəllimlərinin kompetensiya haqqında nəzəri biliklərinin artırılmasına və onların bu sahədə praktik fəaliyyətə yönəldilməsinə xüsusi ehtiyac duyulur. Bütün bunları nəzərə alaraq biz bu məsələ haqqında bir qədər ətraflı söhbət açmağı müvafiq olaraq nəzərdə tutmuşuq.

Öncə kompetensiya haqqında bəzi elmi, pedaqoji ideyaların aydınlaşdırılmasına, kompetensiya anlayışının etimoloji mənasının izah edilməsinə ehtiyac duyulur.

Kompetensiya "competence" sözündən götürülmüşdür, səriştə, qabiliyyət, bacarıq deməkdir. Hər hansı bir fəaliyyəti həyata keçirmək üçün vacib olan və praktikada səmərəli təbiiq edilən biliklər, bacarıqlar, vərdişlər, dəyərlər, keyfiyyətlər kompetensiya adlanır.

Kompetensiya - əmək fəaliyyətinin həyata keçirilməsində birmənalı əhəmiyyətə malik olan bilik, bacarıq, dəyər, məqsəd və münasibətlərin inteqrasiyası və ya bilik, bacarıq, münasibət və

təcrübənin tanış və tanış olmayan şəraitdə təbiiqidir (1, 132). Göründüyü kimi, müəllimin kompetensiya imkanları daha çoxdur. Onların hər biri mövzuların izahı zamanı yeni bilik öyrətmək üçün şagirdlərin şəxsiyyətyönümlülük, təfəkküryönümlülük səviyyələrini yüksəltmək üçün zəruri olan amillər hesab olunur. Çünki müəllimin biliyi, bacarığı, təcrübə və vərdişləri, mənəvi dəyərlərə münasibətləri, keyfiyyətə yaratmaq qabiliyyətləri onun kompetensiya yaratmaq imkanlarının əsas motivləri hesab olunur. Biz onların hər birini ayrı-ayrılıqda izah etsək görərik ki, müəllimin kompetensiya imkanları ən zəruri, ən zəngin, elmi-pedaqoji və didaktik modelə xatırladır. Məlum olduğu üzrə, bilik - koqnitiv (dərkətmə) fəaliyyətdə əldə olunan və kompetensiyaya əsaslanan təlim heç də biliyin rolunu əksiltmir. Əksinə, bilik həm də fəaliyyətin yerinə yetirilməsində və həm də həyatda yaşayb-yaratmaq üçün lazım olan həyatı amil kimi nəzərdə tutulur (1, 132).

Hansı ki, bu amil təcrübədə təbiiq edilərək bacarıqlara çevrilir. Sual olunur? Bas nəyin təbiiq olumasından söhbət gedir? Əlbəttə ki, mövzu üzrə şagirdlərə verilən biliklərin müvafiq motivlər əsa-

sında tətbiq edilərək bacarıqlara çevrilməsindən söhbət gedir. Bacarıqları aşkara çıxarmadan sonrakı fəaliyyət məntəvlərini də müəyyənləşdirmək olmaz. Çünki bacarıq – fəaliyyətin məqsədyönlü həyata keçirilməsidir (1, 132). Bu zaman müəllimin tədris etdiyi mövzunu bilməsi, anlaması, tətbiq edə bilməsi sonrakı iki mərhələnin düzgün həyata keçirilməsinə gətirib çıxarır. Yəni müəllim bilib-anladığı elmi informasiyaları tətbiq etdikdən sonra onu asanlıqla analiz və sintez edə bilər. Yəni tətbiq olunan biliklərin, eyni zamanda, bacarıqlara çevrilən biliklərin asanlıqla təhlil edilməsi analiz və sintez üçün xüsusi şərait yaratmış olur. G.Hüseynova “Kurikulum təliminə praktik baxış” əsərində göstərir ki, bilmə – eşitdiyi informasiyanı olduğu kimi çatdırmaq, təkrarlamaq, mövzu ilə əlaqəli biliklərini sadalamaq və ya xatırlamaq, tanımaq- bu səviyyəyə aid bacarıqlardır. Bu mərhələdə istifadə olunan vəsaitlər, əsasən, məlumat xarakterli olur. Şagirdlər yeni mövzu ilə əlaqəli bildiyi məlumatları xatırlayır, sadalayır (1, 62). Ona görə ki, müəllim həmin bilikləri öz anlama süzgecindən keçirməyi bacarır. Çünki anlama taksonomiyasının

ikinci alt səviyyəsində öz həllini tapmış olur. Bu, o deməkdir ki, şagirdə verilən məlumatları, onlara izah etmək üçün ilkin olaraq müəllim özü məsələni düzgün anlamalı, görülmək üçün texnikasını, tətbiq etmə metodunu düzgün müəyyənləşdirməlidir. Yalnız belə bir təqdirdə şagirdlərdə bilik, bacarıq vərdişlər sistemi yaratmaq olar. Çünki G.Hüseynova görə, anlama – eşitdiyinin, gördüyünün və ya oxuduğunun mahiyyətini anlamaq, öz sözləri ilə ifadə etmək, öz anladığı kimi təsvir edə bilmək, nümunələr göstərə bilməkdir. Qeyd olunanlar taksonomiyanın ikinci alt səviyyəsinə aiddir, burada təlimin məqsədi, şagirdin işi tətbiq etməzdən əvvəl həmin işin texnikasını, təsvir etmə metodunu anlama bilməsidir (1, 62).

Tədris mövzusunun mahiyyətinin anadılması prosesindən sonra şagirdlərdə elmi dünyagörüşü yaratmaq üçün həmin anlayışların mahiyyəti, məzmunu üzrə tətbiqetmə prosesini həyata keçirmək lazımdır. Tətbiqetmə müəllimin kompetensiya imkanlarının ən mühüm tərkib hissələrindən hesab olunur.

Tətbiq – öyrənilənlərin praktiki şəkildə həyata

keçirilməsidir. Belə bir deyim var: “Əsl qazanılan bilik müəyyən bir zaman keçdikdən sonra öyrənilənlərin yadda qalan hissəsidir. Yadda qalan hissə isə tətbiq olunanlardır”. İnsan oxuduğunu, eşitdiyini unuda bilər, lakin dəfələrlə tətbiq olunaraq vərdişə çevrilən bacarıqlar şagirdin beynində həkk olunur, tətbiq edərkən hər şey şagird üçün daha sadə görünür. Bu mərhələdə şagird artıq işin texnikası, qayda-qanununu anladığı üçün tətbiq edə biləcək, öyrəndiklərinə, gördüklərinə uyğun olaraq işi praktik olaraq sınaqdan keçirəcəkdir. Müəyyən anlayışa sahib olmadan işi tətbiq etmək çətin mümkündür. Dərsi bu səviyyədə təşkil edərkən hazırlanan vasitələr tətbiqi xarakter daşımalıdır, şagirdlərin bildiyini icra etməsinə imkan yaradılmalıdır. Şagird hər hansı bir işi tətbiq edərkən yaradıcılıq imkanlarını da nümayiş etdirir. Bu da, öz növbəsində, yaradıcı fəhkkürün formalaşmasına imkan yaradır (1, 63). Göründüyü kimi, müəllimin kompetensiya imkanlarından biri olan tətbiqetmə düzgün nəticələnsə, yeni uğurlu nəticələrlə sonluğa yetişsə, müəllimin təhlil aparmaq imkanları da yüksəlir. Çünki təhlietmə müəllimin növbəti

kompetensiya imkanlarından biri hesab olunur. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, həm də analiz adlanan təhlil metodu müəllimin kompetensiya imkanları içərisində ona görə ən faydalı hesab olunur ki, bu zaman düzgün aparılan təhliələr şagirdlərdə yaradıcı qabiliyyətlərin üzə çıxarılmasına səbəb olur.

Təhlil (analiz) – əşyanın bu və ya digər xassələrinin, üstünlüklərini, daxili qarşılıqlı əlaqələrini, münasibətlərini tapmaq, öyrənmək, onu müxtəlif komponentlərə (tərkib hissələrə) ayırmaq, quruluşunu, strukturunu müəyyənləşdirmək, oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək deməkdir. Bu mərhələdə təlimin məqsədi şagirdə gördüyü işi təhlil edə bilmə bacarıqlarını formalaşdırmaqdır. Dərsi bu səviyyədə təşkil edərkən müəllim hazırladığı tapşırıqlarda və ya təşkil etdiyi müzakirələrdə şagirdlərin görülmə işi təhlil edə bilməsinə imkan yaratmalıdır (1, 63). Deməli, müəllimin kompetensiya imkanlarından biri olan təhlil (analiz) şagirdləri problemləri təhlil etməyə yönəldir. Hətta onlarda güclü təhlietmə qabiliyyətlərini üzə çıxarır. Bu da onların ilk tətqiqatçılıq istedadlarının aşkarlanmasına səbəb olur.

Bu prosesdə tətqiqatçılıq fəaliyyətinə yiyələnən şagirdlər hadisələri sintez eləməyə hazırlayırlar.

Tərkib (sintez) – ayrılmış əşyanın, tamın komponentlərinin, hissələrinin birləşdirilməsi, köhnə ideyanın yeni variantının yaradılmasıdır. Müəllim dərşini bu səviyyəyə uyğun təşkil etdiyi zaman şagirdlərin məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf edir. (müxtəlif cür düzölmüş sözləri düzgün sıralayaraq cümlə əmələ gətirmək, pazılları birləşdirərək lazımi təsvirləri yaratmaq, yeni ixtiralar etmək, mətnin ayrılmış hissələrinin düzgün ardıcılığını müəyyən edib tam halında planlaşdırma bilmək, ifadəyə uyğun məsələlər qurmaq, gördüyü işin planını tutmaq və s. bu səviyyəyə aid bacarıqlardır.) (1, 63). Deməli, sintez əməliyyatının aparılması müəllimin kompetensiyaları sırasında önəmli yerlərdən birini tutur. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, müəllimin kompetensiyalarının ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi zamanı ibtidai təhsil sahəsində məzmun standartlarının gözlənilməsinə və nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Tutaq ki, Həyat bilgisi fənninin tədrisi zamanı müəllimin kompetensiyası imkanlarından

istifadə edərkən bu fənnə aid təhsil standartlarının tələblərini də gözləmək lazımdır. Çünki təhsil standartlarına görə Həyat bilgisi üzrə şagird:

- öz hüquqlarını dərk etməsini, başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmasını, insanlara, təbiətə, ekologiyaya həssas və qayğıkeş münasibət bəsləməsini nümayiş etdirir, həmin məsələlərlə bağlı şəxsi fikirlərini bildirir;

- insan həyatının və sağlamlığının qorunması ilə bağlı ən zəruri təhlükəsizlik qaydalarını izah edir;

- mənəvi keyfiyyətləri (düzütlük, ədalətçilik, humanistlik, rəhmətçilik), mahiyyəti bərdə mülahizələrini şəxsi həyatında bu keyfiyyətlərə əməl etdiyini nümayiş etdirir;

- iqtisadi biliklərdən məişətdə istifadə edir;

- təbiət hadisələri üzərində müşahidələr aparır və onlara münasibət bildirir;

- cəmiyyətdə baş verən hadisələri, insan-təbiət, insan-cəmiyyət münasibətlərini öz yaş səviyyəsinə uyğun şərh edir (1, 24-25).

Kurikulum təliminə dair direktiv sənədlərdə, xüsusilə kurikulum təliminə dair praktik

nümunələrdə müəllimin kompetensiyaları sırasında şagirdlərə təhsil standartlarının tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakıların verilməsi nəzərdə tutulur:

Həyat bilgisi fənni üzrə şagird:

- müvafiq normativ-hüquqi sənədlərdə təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarına dair müddəaların mahiyyətini konkret tarixi hadisələrin, faktların, ədəbi əsərlərin nümunəsində şərh edir, özünün və başqalarının hüquqlarına hörmətlə yanaşdığını nümayiş etdirir;

- zərərli vərdişlərin insan həyatı üçün təhlükəli olduğunu və ağır nəticələr verdiyini konkret nümunələr əsasında şərh edir, sağlamlıq həyat tərzini keçirdiyini gündəlik fəaliyyətində nümayiş etdirir;

- həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyi qaydalarına yiyələndiyi yazılı və şifahi təqdimatlarında, təlim-məşq tədbirlərində nümayiş etdirir;

- mənəvi-əxlaqi mövzulara həsr olunmuş müzakirələrdə, diskussiyalarda və digər tədbirlərdə müvafiq problemlə bağlı rəy və mülahizələrini bildirir, hadisə və faktları mahiyyətinə görə qiymətləndirməklə şəxsi mövqeyini və münasibətini bürzə verir;

gündəlik həyatda iqtisadi səmərəliliyə dair kiçik layihələr qurur, onları təqdim və təbiiq edir;

- təbiət və cəmiyyət hadisələri ilə bağlı qanunauyğunluqların mahiyyətini izah edir, həmin məsələlərlə əlaqədar bu fənn daxilində əldə etdiyi məlumatları digər fənlərdəki eyni məzmunlu məlumatlarla müqayisə edir, onları sistemləşdirir və ümumiləşdirmələr aparır (1, 30).

- bütün bunlar onu göstərir ki, Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin Kompetensiyası imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərin şəxsiyyət-önmünlük, təfəkkür-önmünlük və nəticə-önmünlük səviyyələrini günün tələblərinə səviyyəsinə yüksəltmək olar.

Məqələnin elmi yeniliyi.

Məqələdə ilk dəfə olaraq Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyası imkanlarından istifadənin mahiyyəti, məzmunu, məqsəd və vəzifələrindən bəhs olunur. Məqələdə ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyası fəaliyyətinin yeni modelinin yaradılması elmi yenilik kimi dəyərləndirilməlidir.

Məqələnin praktik əhəmiyyəti və təbiiqi. Məqələdə ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiyası fəaliyyəti ilə bağlı

irəli sürülən yeni dərs modelində Həyat bilgisi fənnini tədris edənlər yararlanırlar.

Nəticə etibarilə dəyə bilər ki, Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif müəllimlərinin kompetensiya imkanlarından istifadə etməklə tətbiq olunan yeni dərs modelləri şagirdlərin şəxsiyyətinin yüksəldilməsini təmin etmiş olur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hüseynova G.A. Kurikulum təliminə praktiki baxış. Bakı, Hədəf nəşrlər, 2017.
2. Həyat bilgisi. Ümumtəhsil məktəblərinin II sinifləri üçün dərslik, Bakı, Aspoliqraf, 2014.
3. Rəcəbov O., Kazımov N., Rəcəbov N. Təsviri incəsənət. Ümumtəhsil məktəblərinin II sinifləri üçün dərslik, Bakı, Yaznəşr, 2014.
4. Cəlilova Y., Cəfərzadə K. Musiqi. Ümumtəhsil məktəblərinin II sinifləri üçün dərslik, Bakı, Təhsil, 2014.
5. Cahangirova T. V.. Mütəsisir təlim texnologiyaları. Bakı, ADNA-nın nəşri, 2015.

**Ульяна Вердиева,
Значение использования
компетентных возможностей**

учителей начальных классов на уроках познания жизни

Резюме

В статье говорится о значении использования компетентных возможностей учителей начальных классов в процессе преподавания предмета «Познание мира» в начальных классах. В ней указывается этимологическое значение слова «компетентия». Отмечается, что это слово произошло от «компетент» имеет совокупное значение понятий способность, умение, навык. В статье раскрывается и практическое значение слова компетентия. Отмечается, что для претворения в жизнь любой педагогической деятельности целенаправленное, планированное и постоянное применение знаний, умений и навыков называется компетенцией качества. Затем раскрывается значение понятий знания, умения, навыки, ценности и качества. В статье, также даются обширные сведения о самых важных составных компетентности учителя таких, как анализ, синтез. В статье говорится также о теоретических и практических основах использования компетентных возможностей учителей начальных

классов на уроках познания мира.

Ulviyyə Verdiyeva, The importance of using competent opportunities of junior grades inscience lessons Summary

The article deals with the importance of using competention opportunities of junior grades in science lessons. The etimological meaning of the word competention is shown in the article. It is shown that the word competention originates from the word competence. The main meaning is understood as the main conception which originates from

the unity of words competence, ability, skill. The practial meaning of the word competention is explained in the article. It is noted that knowledge, skills, habits, qualities which are applied expedient, systematic, organized for putting into practice any pedagogical activity is called competention. Then the main point of conception of knowledge, skills, habits, values and qualities goes into detail here. In the article the information is given in detail about the application, analysis, content which are the main composition of competention opportunities in sciencie lessons.